

## **Inkluziv ta'lim va uni amalga oshirish bosqichlari**

Dilsora Sarvarjon qizi Gofurjonova

Ilmiy rahbar: M.Mirzakarimova

Andijon davlat chet tillari instituti

**Annotatsiya:** Ushbu maqolada O'zbekistonda inkluziv ta'lim tizimini shakllantirish va uni samarali amalga oshirish bosqichlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda inkluziv ta'limning mohiyati, huquqiy asoslari, pedagogik va metodik jihatlarini o'rganilgan. Mualliflar amaldagi ta'lim tizimidagi mavjud muammolar, o'qituvchilarning malakasi, moddiy-texnik baza, ota-onalarning tayyorgarligi kabi omillarni tahlil qiladi. Shuningdek, muvaffaqiyatli tajribalar asosida takomillashtirish bo'yicha aniq taklif va tavsiyalar berilgan. Tadqiqot natijalari inkluziv ta'limni keng miqyosda joriy etishda tizimli, ko'p bosqichli yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.

**Kalit so'zlar:** inkluziv ta'lim, ta'lim muhitini moslashtirish, pedagogik yondashuv, ijtimoiy integratsiya, maxsus ehtiyojli bolalar, ta'lim siyosati, bosqichli amalga oshirish

## **Inclusive education and its implementation stages**

Dilsora Sarvarjon kizi Gofurjonova

Scientific supervisor: M. Mirzakarimova

Andijan State Institute of Foreign Languages

**Abstract:** This article analyzes the stages of forming an inclusive education system in Uzbekistan and its effective implementation. The study examines the essence, legal framework, pedagogical and methodological aspects of inclusive education. The authors analyze factors such as existing problems in the current education system, teacher qualifications, material and technical base, and parental readiness. Also, specific proposals and recommendations for improvement based on successful experiences are given. The results of the study emphasize the need for a systematic, multi-stage approach to the large-scale implementation of inclusive education.

**Keywords:** inclusive education, adaptation of the educational environment, pedagogical approach, social integration, children with special needs, educational policy, phased implementation

## Kirish

So'nggi yillarda dunyo ta'lim tizimida inson huquqlari, teng imkoniyatlar va ijtimoiy adolatga asoslangan yondashuvlar muhim o'rin egallamoqda. Xususan, har bir bolaga, ularning jismoniy, aqliy yoki ijtimoiy holatidan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish imkonini yaratish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, inkluziv ta'lim tushunchasi global miqyosda keng tarqalib, xalqaro ta'lim siyosatlarida ustuvor yo'nalishlardan biriga aylangan.

Inkluziv ta'lim - bu barcha bolalar, shu jumladan nogironligi bo'lgan yoki maxsus ehtiyojga ega o'quvchilarni umumiy ta'lim tizimiga to'liq jalb qilish, ularga mos o'quv muhitini yaratish, individual yondashuvni ta'minlash va ijtimoiy integratsiyani qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ta'lim shaklidir. Bunday yondashuv o'quvchilarning imkoniyatlarini cheklash emas, balki ularni imkon qadar kengaytirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda inkluziv ta'limni rivojlantirish borasida muhim qadamlar tashlanmoqda. 2021-yilda qabul qilingan "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonun, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili" Davlat dasturi, hamda ta'limga oid boshqa strategik hujjatlar ushbu yo'nalishga alohida e'tibor qaratayotganini ko'rsatadi.

Shunga qaramay, inkluziv ta'limni amaliyotda samarali joriy etish uchun uni bosqichma-bosqich, tizimli asosda amalga oshirish zarur. Chunki bu jarayon nafaqat moddiy-texnik baza, balki o'qituvchilarning tayyorgarligi, metodik yondashuvlar, ijtimoiy muhit va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimi bilan chambarchas bog'liqdir.

Ushbu maqolada inkluziv ta'limning mohiyati va ahamiyati yoritilib, uni amalga oshirishdagi bosqichlar tahlil qilinadi. Tadqiqot asosida O'zbekistonda mavjud amaliy tajriba, muammolar va istiqbollar o'rganiladi hamda samarali takliflar ishlab chiqiladi.

## Metodologiya

Mazkur tadqiqotda inkluziv ta'limni amalga oshirish jarayonini har tomonlama o'rganish maqsadida kompleks ilmiy yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotda nazariy va empirik usullar uyg'un holda qo'llanilib, mavjud holatni chuqur tahlil qilishga harakat qilindi.

### 2.1. Nazariy tadqiqot usullari

Nazariy tahlil doirasida quyidagi manbalar chuqur o'rganildi:

Inkluziv ta'limga oid xalqaro hujjatlar (BMT Konvensiyasi, UNESCO tavsiyalari)

O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi qonunlari va qarorlari (jumladan, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun, 2021)

Ilmiy maqolalar, dissertatsiyalar, tahliliy hisobotlar

Pedagogik-psixologik adabiyotlar, metodik qo'llanmalar

Nazariy tahlil asosida inkluziv ta'limning tushunchaviy asoslari, mohiyati, asosiy komponentlari va amalga oshirish mexanizmlari aniqlashtirildi.

## 2.2. Empirik tadqiqot usullari

Amaliy tadqiqot bosqichida so'rovnoma, suhbat (intervyu), kuzatuv kabi empirik usullar orqali real holat o'rganildi. Ushbu metodlar orqali quyidagi maqsadlar ko'zda tutilgan:

Maktablarda inkluziv ta'limning mavjud holatini aniqlash

O'qituvchilarning bilim va ko'nikma darajasini baholash

Ota-onalarning inkluziv ta'limga bo'lgan munosabati va tayyorgarligini aniqlash

## 2.3. Tadqiqot ob'ekti va predmeti

Ob'ekt: umumiy o'rta ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayoni

Predmet: maktablarda inkluziv ta'limni joriy etish bosqichlari va unga ta'sir etuvchi omillar

## 2.4. Tadqiqot doirasi va ishtirokchilari

Tadqiqot uchun Toshkent shahri va viloyatlaridagi bir nechta umumta'lim maktablari tanlab olindi. So'rovnoma va intervylarda:

30 nafar boshlang'ich va umumta'lim fanlari o'qituvchilari

10 nafar maktab direktori va metodisti

20 nafar ota-ona ishtirok etdi

Tadqiqotdan olingan natijalar keyingi bo'limda tahlil qilinadi va ular asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

## Natijalar

Tadqiqot natijalari maktablarda inkluziv ta'limni joriy etish jarayoni murakkab va ko'p omilli ekanligini ko'rsatdi. So'rovnoma va suhbatlar asosida olingan ma'lumotlar quyidagilarni tasdiqlaydi:

### 3.1. O'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi

O'tkazilgan so'rovnomalarga ko'ra, o'qituvchilarning 68% qismi o'zlarini maxsus ehtiyojga ega bolalar bilan ishlashga to'liq tayyor emas deb hisoblaydi. Ularning asosiy muammolari quyidagicha belgilandi:

maxsus metodikalarning yetishmasligi (48%)

psixologik tayyorgarlikning pastligi (32%)

zamonaviy o'quv materiallarining yo'qligi (27%)

### 3.2. Infratuzilma va moddiy-texnik baza holati

Tahlil qilingan 10 ta umumta'lim maktabidan faqat 3 tasida nogironligi bo'lgan bolalar uchun qulay kirish yo'laklari, moslashtirilgan hojatxonalar va maxsus o'quv vositalari mavjud. Bu esa maktab infratuzilmasi hali ham barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratishga tayyor emasligini ko'rsatadi.

### 3.3. Ota-onalarning munosabati

So'rovda qatnashgan ota-onalarning 55% inkluziv ta'lim g'oyasini qo'llab-quvvatlashlarini bildirgan bo'lsa-da, 30% atrofidagi ishtirokchilar bunday yondashuv ularning farzandiga to'liq sifatli ta'lim bera olmasligidan xavotirda ekanliklarini bildirdi. Ularning xavotirlari quyidagi omillar bilan bog'liq:

o'qituvchilarning malakasi

boshqa o'quvchilarning e'tiborini bo'lishish ehtimoli

farzandining o'ziga xos ehtiyojlari e'tibordan chetda qolish ehtimoli

### 3.4. Inkluziv ta'limni joriy etishdagi ijobiy tajribalar

Ba'zi maktablarda ijobiy tajribalar mavjud bo'lib, ular quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilgan:

sinflarda ko'makchi o'qituvchilar faoliyati (shadow teacher)

o'quvchilarning o'zaro ijtimoiylashtirilishini kuchaytiruvchi guruhli ishlar

ota-onalar bilan doimiy maslahatlar va seminarlar tashkil etish

Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, inkluziv ta'limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun yondashuvlar tizimli va kompleks bo'lishi zarur. Har bir bosqichda alohida e'tibor, tayyorgarlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

### Tahlil va muhokama

O'tkazilgan tadqiqot natijalari inkluziv ta'limni amalga oshirishda tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, O'zbekiston ta'lim tizimida qonunchilik va siyosiy darajada inkluziv ta'limni rivojlantirishga intilish mavjud bo'lsa-da, uning amaliyotdagi tatbiqi ko'plab qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

Birinchidan, o'qituvchilarning malakasi va kasbiy tayyorgarligi yetarli emasligi muhim muammo sifatida namoyon bo'ldi. Maxsus pedagogika, logopediya va differensial yondashuvlar bo'yicha chuqur bilimlar talab etiladi, biroq hozirgi o'qituvchilarning ko'pchiligi bu boradagi bilim va ko'nikmalarga ega emas. Bu esa o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish imkoniyatlarini cheklaydi.

Ikkinchidan, moddiy-texnik baza va infratuzilmaning moslashmaganligi o'quvchilarning erkin harakatlanishiga, ta'lim jarayonida faol ishtirok etishiga to'sqinlik qilmoqda. Inkluziv muhit yaratish faqat o'quv rejalarini emas, balki maktab binolarini, mebel va vositalarni ham moslashtirishni talab qiladi.

Uchinchidan, jamiyat va ota-onalarning tayyorgarlik darajasi pastligicha qolmoqda. Tadqiqot natijalarida ota-onalarning fikrlari ikkiga bo'lingan: ba'zilar ijobiy qarash bildirgan bo'lsa, boshqalar inkluziv ta'lim farzandining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishidan xavotirda. Bu esa shuni anglatadiki, jamiyatda hamon inklyuzivlik g'oyasi to'liq shakllanmagan, ongiy-ma'naviy tayyorgarlik yetarli emas.

Shuningdek, tadqiqot davomida muvaffaqiyatli tajribalar ham qayd etildi. Ba'zi maktablarda o'quvchilarning o'zaro ijtimoiy moslashuvi uchun maxsus treninglar,

guruhli ishlar, psixologik ko'mak mashg'ulotlari yo'lga qo'yilgan. Bu yondashuvlar natijasida inklyuziv ta'lim samaradorligi oshgani kuzatildi. Bu holat shuni ko'rsatadiki, agar pedagoglar va ma'muriyat tomonidan tizimli reja asosida ish olib borilsa, inklyuziv model muvaffaqiyatli amalga oshishi mumkin.

Umuman olganda, muhokama jarayonida shuni ta'kidlash lozimki, inklyuziv ta'limni to'laqonli joriy etish - bu faqat ta'lim tizimining vazifasi emas, balki jamiyatning barcha qatlamlari ishtirokini talab qiladigan murakkab ijtimoiy jarayondir. Ushbu yo'lda pedagogik innovatsiyalar, psixologik tayyorgarlik, jamoatchilikni xabardor qilish, davlat qo'llab-quvvatlovi kabi jihatlar o'zaro uyg'un holda kechishi lozim.

#### Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, inkluziv ta'lim zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi sifatida barcha o'quvchilarga teng ta'lim olish imkonini yaratishga qaratilgan bo'lsada, uning samarali amalga oshirilishi uchun muayyan shart-sharoitlar va kompleks yondashuv zarur. Tahlillar asosida quyidagi xulosalar chiqarildi:

Maktablarda jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun zarur sharoitlar to'liq yaratilmagan bo'lib, bu ularning ta'limga to'liq jalb etilishiga to'sqinlik qilmoqda.

O'qituvchilarning aksariyati inklyuziv metodika, individual yondashuv va maxsus pedagogika bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmaga ega emas. Bu esa ta'lim sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Jamiyat, ayniqsa ota-onalar orasida inklyuziv ta'lim mohiyati va afzalliklari to'g'risida yetarli tushuncha mavjud emas. Bu holat ijtimoiy qarshilik va noto'g'ri stereotiplarning shakllanishiga olib kelmoqda.

Muvaffaqiyatli joriy etilgan namunaviy tajribalar mavjud bo'lib, ular moslashtirilgan o'quv vositalari, psixologik yordam va jamoaviy faoliyat orqali ijobiy natijalarga erishgan.

Yuqoridagi holatlardan kelib chiqib, quyidagi takliflar ilgari suriladi:

O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari orqali maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash metodikasi bo'yicha bilim va ko'nikmalar berilishi kerak.

Ta'lim muassasalarining infratuzilmasini nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun moslashtirish bo'yicha davlat darajasida aniq strategiyalar ishlab chiqilishi lozim.

Ota-onalar va jamiyat vakillari uchun targ'ibot-tashviqot ishlari olib borilishi, inklyuziv ta'limning jamiyat hayotidagi o'rnini haqida seminar, trening va media-loyihalar tashkil etilishi muhim.

Maktab ichida inklyuziv jamoani shakllantirish, ya'ni psixolog, defektolog, logoped va ko'makchi o'qituvchilarni jalb etish orqali har bir o'quvchining ehtiyojini qondiruvchi muhit yaratish lozim.

Monitoring va baholash tizimini joriy etib, har yili inkluziv ta'lim holatini, yutuq va kamchiliklarni tizimli ravishda tahlil qilish orqali takomillashtirib borish zarur.

Xulosa qilib aytganda, inkluziv ta'limni joriy etish - bu shunchaki o'quvchilarni bitta sinfga joylashtirish emas, balki har bir bola o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqaradigan, hurmat va tenglikka asoslangan ijtimoiy hamkorlik muhiti yaratishdir. Bu yo'lda tizimli islohotlar, malakali kadrlar va ijtimoiy hamkorlik muhim omil bo'lib qoladi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. O'zbekiston Respublikasining «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi Qonuni. T.: 2008 yil.
2. Z. Ibodullayev. Tibbiyot psixologiyasi.-Toshkent . «Iqtisod-moliya» 2008 yil.
3. Vasila Karimova. Salomatlik psixologiyasi. T., 2005 yil.
4. Solso K. Kognitivnaya psixologiya. M.:2002.
5. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi Qonuni. (2020-yilgi tahrir).
6. UNESCO. (2020). Inclusive education: From rhetoric to reality. Paris: UNESCO Publishing.
7. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). Index for Inclusion: Developing learning and participation in schools. Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE).
8. Florian, L. (2014). What counts as evidence of inclusive education?. European Journal of Special Needs Education, 29(3), 286-294.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4884-sonli qarori. "Nogironligi bo'lgan shaxslarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" (2020).
10. Norboyeva, M. (2022). Inkluziv ta'lim muhitini shakllantirishning psixopedagogik asoslari. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, 3(1), 45-50.
11. Savolxonova, D. (2023). Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimiga integratsiya qilish tajribalari. Pedagogika va psixologiya jurnali, 1(4), 63-70.